

Kudüs Kamame Kilisesi: Hıristiyanlığın Merkezinde Osmanlı Mirası ve Statüko Meselesi

Yasemin AVCI

Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

E-mail: yaseminavci@gmail.com

Ömür YAZICI ÖZDEMİR

Arş. Gör., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

E-mail: omuryazici.tr@gmail.com

Geliş Tarihi: 09.08.2018 Kabul Tarihi: 04.03.2019

ÖZ

AVCI, Yasemin; YAZICI ÖZDEMİR, Ömür, **Kudüs Kamame Kilisesi: Hıristiyanlığın Merkezinde Osmanlı Mirası ve Statüko Meselesi**, CTAD, Yıl 15, Sayı 29 (Bahar 2019), s. 35-58.

Tarih boyunca toplumlar arası çatışmalara neden olan “kutsalın paylaşımı” sorunu konu edinildiğinde, herhalde Kudüs’teki Kamame Kilisesi’nden çok daha açık ve çarpıcı bir “örnek alan” bulmak mümkün değildir. Hıristiyanlık inancının evrensel merkezi olan bu ibadetgâh, bir yandan çeşitli mezhepleri bir araya getirirken, diğer taraftan yüzyıllar boyunca aynı mezhebe inanan gruplar arasında dahi şiddetli çatışmalara yol açmıştır. Üstelik bu çatışmaların son derece kritik uluslararası sorunları gündeme getirmiş olduğu da bilinmektedir. Rum Ortodokslar ve Katolikler başta olmak üzere, Ermeni, Kıbtî, Habeş ve Süryaniler arasında daimi bir nüfuz mücadelesine sahne olan Kamame Kilisesi, Osmanlı devleti tarafından İslami gelenek doğrultusunda Hz. Ömer döneminde ortaya çıkan düzen doğrultusunda yönetilmiştir. Zaman zaman ölümlü kavgalara dahi yol açan çatışmalar, Osmanlı yönetiminin hemen her alanında yüzyıllarca uygulanan temel bir ilkeye göre çözülmeye çalışılmıştır. Bu ilke, Osmanlı gelenekçiliğini formalize eden, “kadimden olagelene aykırı iş yapılmaması” ilkesidir. 1852 tarihinde Kamame Kilisesi’nin içinde bulunduğu Kudüs’teki kutsal alanlarla ilgili olarak ilan edilen “statüko”, hem bu geleneksel yaklaşımın hem de uzlaş

zeminini kaybetmeme isteğinin bir sonucudur. Osmanlı devletinin ortaya koyduğu “statüko”, 1856 Paris Barış Antlaşması, 1878 Berlin Antlaşması, 1919 Versailles Barış Antlaşması ve İngiliz manda yönetiminin 1922 tarihli Filistin Konseyi kararlarında yer alarak günümüzü de içine alan süreçte kalıcı olmuştur. Bu çalışmada, Kudüs'teki Kamame Kilisesi'nde uzun yıllardır devam eden statüko meselesi, paylaşılmanın bu ibadetgah üzerinde hala yaşayan Osmanlı geleneği ve mirasına vurgu yapılarak değerlendirilecek, bunun için Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgelerle başvurulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kamame Kilisesi, Kudüs, Hıristiyan Cemaatleri, Statüko, Osmanlı Devleti

ABSTRACT

AVCI, Yasemin; YAZICI ÖZDEMİR, Ömür, **The Church Of Holy Sepulchre In Jerusalem: The Ottoman Legacy In The Centre Of Christianity And The Issue Of Status Quo**, CTAD, Year 15, Issue 29 (Spring 2019), pp. 35-58.

When the issue of “sharing sacred space”, which causes severe conflicts among the communities throughout the history, is considered, it is probably not possible to find a much clearer and more striking “case study” than the Church of Holy Sepulchre in Jerusalem. On the one hand, this sanctuary, as the universal centre in Christianity, brought different sects together, but on the other hand it has led to violent conflicts for centuries between groups, even if they were the members of the same sect. It is also known that these conflicts have brought highly critical problems to the international agenda. The Church of Holy Sepulchre which has always been the object of struggle for influence amongst Greek Orthodox and Catholics, Armenians, Copts, Abyssinians, Assyrians was ruled by the Ottoman State in accordance with the Islamic tradition emerged in the reign of the Caliph Umar bin al-Khattab (634-644 A.C.). These conflicts, which led to fights and mortalities from time to time, were sought to be settled according to a basic principle followed by the Ottoman administration in many other legal practices for centuries. This principle was “the rejection of any deviation from tradition” which represented the essence of Ottoman traditionalism. The “Status quo”, which was declared in 1852 regarding the holy places of Jerusalem including the Church of Holy Sepulchre, was the result of both this traditional approach and the desire to maintain a margin for compromise. The “Status quo” established by the Ottoman State has been in force till the present day, and approved in the Paris Peace Treaty of 1856, the Berlin Treaty of 1878, the Versailles Peace Treaty of 1919, in the decisions of the 1922 Palestinian Council of the British Mandate. In this study, the issue of status quo is to be evaluated by focusing on the Ottoman tradition and heritage concerning this sanctuary by using the archival documents obtained from the Ottoman Archives of the Prime Ministry, as primary sources.

Keywords: Church of Holy Sepulchre, Jerusalem, Christian Communities, Status quo, Ottoman State

Giriş

Kutsal mekânlar, toplumsal çatışmalara zemin yaratmak için güçlü bir potansiyel taşır; çünkü bu mekânlar inanç sahiplerine ilahi güç ile ilişki kurma, tanrının lütfunu kazanma, inancın derin manalarını kavrama fırsatı verirken, diğer taraftan dini ve siyasi aktörler için meşruiyet kaynakları yaratır. Dini gruplar için kutsal bir mekânı kendi kontrolleri altına almak aslında rakiplerini bertaraf etmenin, daha önemlisi kendi meşruiyetlerini tahkim etmenin etkili bir yoludur. Buna karşın, siyasi güçler ise bu mekânlara hükmetmek yoluyla, dini gruplar, dini hareketler, dini hareketlerin oluşturduğu hiyerarşik liderlik, dini değerler sisteminin bir araya getirdiği toplum üzerinde etkili bir kontrol kurmayı amaçlamaktadır. Siyasi gücün kendi çıkarları doğrultusunda sürece dâhil olması, mekânın kontrolü için çekişen dini gruplar arasındaki tansiyonu daha da arttırır. Öte yandan, kutsal mekânların neden olduğu çekişmeleri çözmek hiç de kolay değildir, çünkü toplumsal kimliğin yaratılmasına ve korunmasına dayanak oluşturan bu mekânları paylaşmak ya da paylaştırmak neredeyse imkânsızdır¹.

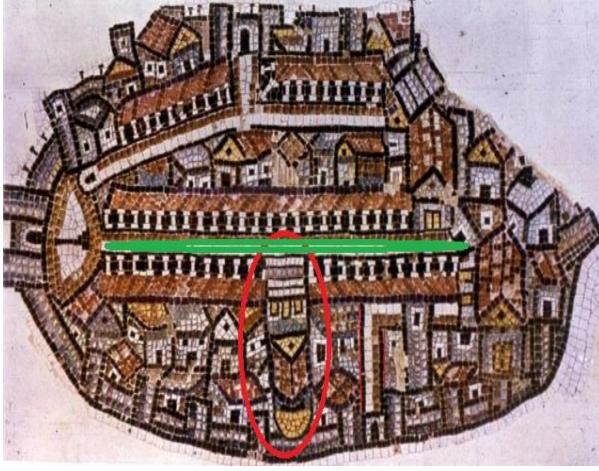
Bilindiği üzere, Kudüs'teki Kamame Kilisesi² (günümüz Türkçesinde *Kutsal Kabir Kilisesi*, İngilizcede *the Church of Holy Sepulchre*), Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesi, gömülmesi ve yeniden dirilmesi gibi Hıristiyan inancının kurucu vakalarını somutlaştırması, bu vakaların gerçekleştiği mevkide inşa edilmiş olması sebebiyle Hıristiyanlar için adeta evrenin merkezi konumundadır. Hatta sembolik olarak evrenin merkezini işaretleyen dünyadaki birkaç Omphalos taşından biri, 12. yüzyılda kenti ziyaret eden seyyahlara göre, kilisenin Katholikon adlı bölümünün tam ortasına yerleştirilmiş durumdadır³. Keza, Kamame Kilisesi'nin, Roma döneminde biçimlenen kentsel yerleşim düzeni içindeki lokasyonu da evrenin merkezi olarak taşıdığı sembolik değerle tamamen uyumludur (bkz. Plan 1). İlk olarak M.S. 326 yılında inşa edilen Kamame Kilisesi'nin giriş kapısı, kenti doğu-batı ekseninde ikiye bölen ana arterin (decomanus) hemen yakınında, kuzey-güney doğrultusunda ana caddenin (cardo

¹ “Kutsalın paylaşımı” meselesini siyaset bilimi açısından ele alan analitik bir çalışma için bkz. Ron E. Hassner, *War on Sacred Grounds*, Cornell University Press, London, 2009.

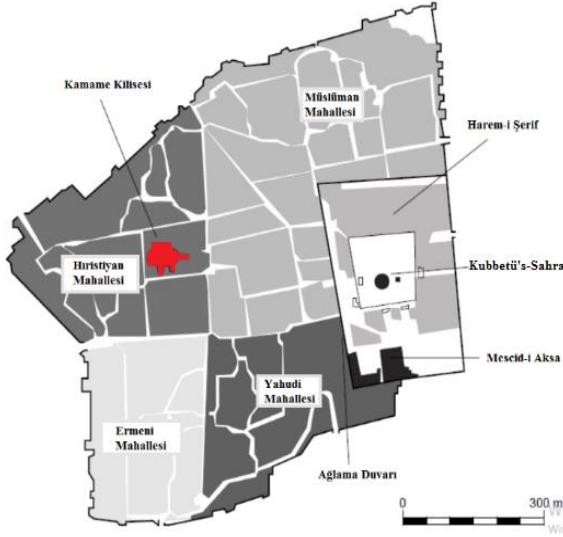
² Makalede Osmanlı arşiv belgelerindeki kullanım biçimine uyarak kilisenin adı “Kamame” olarak kullanılmıştır. Klasik Arapça kaynaklarda ise, kilise “Kanısar al-Kumamah” (Kumame Kilisesi) olarak adlandırılmıştır. “Kumamah” kelimesi günümüz Arapçasında her ne kadar “çöplük” veya “reddetmek” anlamına gelse de bu kelimenin kıyamah (kıyamet, diriliş) kelimesinin evrilmesiyle oluştuğu düşünülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Zakaria Mohammad, “The Holy Sepulchre and the Garbage Dump: An Etymology”, *Jerusalem Quarterly*, No. 50, 2012, s. 108-112.

³ Nurith Kenaan-Kedar, “Symbolic Meaning in Crusader Architecture: the Twelfth Century Dome of the Holy Sepulchre Church in Jerusalem”, *Cahiers archéologiques*, No. 34, 1986, s. 110.

maximus) üzerinde bulunmaktadır⁴. Nitekim 6. yüzyıla ait Madaba Mozaik Haritası üzerinde bu husus açıkça saptanabilmektedir (bkz. Resim 1).

Resim 1: Madaba Haritası Üzerinde Kamame Kilisesi, 6. Yüzyıl⁵

Plan 1: Kudüs Sur İçi Bölge ve Kamame Kilisesi

⁴ Anastasia Keshman, "Church of the Holy Sepulchre, Jerusalem", Larissa J. Taylor (ed.) *Encyclopedia of Medieval Pilgrimage*, Brill, Leiden-Boston, 2010, s. 110.

⁵ Kudüs'ün en eski kartografik kayıtlarından biri olarak kabul edilen Madaba Haritası hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yiannis Meimaris, "The Discovery of the Madaba Mosaic Map, Mythology and Reality," *The Madaba Map Centenary*, Jerusalem, 1999, s. 25-36.

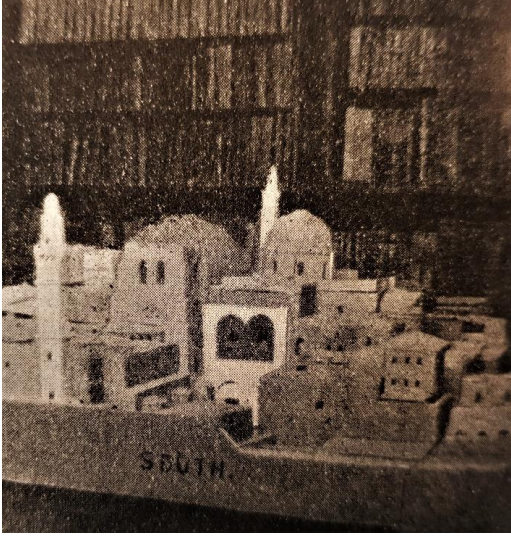
Hiç şüphesiz, Kamame Kilisesi sadece Kudüs için değil, tüm dünya Hıristiyanlığı için de merkezi ve ikonik bir yapıdır. Öyle ki çoğunluğu özellikle Ortaçağa tarihlenen pek çok manastır ve kilise Kamame Kilisesi'nin mimarisinden esinlenerek tasarlanmıştır. Almanya'nın Fulda kentinde 820'li yıllarda yapılan Sankt Michael Kilisesi, 12. yüzyılda yeniden tasarlanan Bologna'daki San Stafano Kilisesi, 1656 yılında, Moskova'da Istra nehri kenarında inşa edilen Manastır ve diğer pek çok dini yapı bunlara örnek olarak verilebilir⁶. Bunun yanında, Kamame Kilisesi'nin günümüzdeki mimari kurgusu değerlendirildiğinde, belirli bir dönem içinde ortaya çıkmış bütüncül bir yapı olmadığını, aksine manastır, şapel gibi farklı birimleri içinde barındıran büyük hatta oldukça karmaşık yapısıyla “kaotik” denilebilecek bir kompleks olduğunu belirtmek gerekir.

Kamame Kilisesi, inşa edildiği tarihten Osmanlı hâkimiyetine girdiği tarihe kadar geçen süreçte, Bizans (ilk devre: 326-614, ikinci devre: 627-638), Hz. Ömer (638-1099), Haçlılar (1099-1187), Eyyubiler (1187-1250) ve Memlûkler'in (1250-1517) hâkimiyetinde bulunmuştur. 614 yılında Persler, 1010 yılında ise, Fatımiler tarafından yıkılması nedeniyle Bizans döneminde iki kez tamir ve inşa edilmiştir⁷. Haçlılar zamanında alandaki muhtelif yapıların üzerini kaplayan tek bir çatı yapılarak büyük ölçüde bugünkü halini almıştır. 19. yüzyılda ise 1808 ve 1868 yıllarında iki kez kapsamlı restorasyonlar geçirmiştir. Bu sebeple, Kilisenin Roma ve Bizans mimari kültürü yanında, 12. yüzyıl Haçlı dönemi ile 19. yüzyıl neo-Bizans döneminin üslup ve tasarım ilkelerini içinde barındıran, hatta 20. yüzyılın modern kâgir yapı özelliklerini sergileyen dünyadaki tek yapı olduğunu belirtmek gerekir.⁸

⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Anastasia Keshman, “An Emblem of Sacred Space: the Representation of Jerusalem in the Form of the Holy Sepulchre”, Ed. Aleksej Lidov, *Novye Ierusalimy. Ierotopija i Ikonografija Sakralnyh Prostranstv*, Moskova, 2009, s. 256-276.

⁷ J. R. Macpherson, “The Church of the Resurrection or the Holy Sepulchre”, *The English Historical Review*, Vol. 7, No. 27, July 1892, s. 418-419.

⁸ Raymond Cohen, *Saving the Holy Sepulchre How Rival Christians Came Together to Rescue Their Holiest Shrine*, Oxford University Press, Oxford, 2008, s. 4.

Resim 2: Kamame Kilisesi Modeli, (Conrad Schick, 1875)⁹

İlginçtir ki Osmanlı padişahlarının Kamame Kilisesi'ne gösterdiği siyasi ilgi, Kudüs'ün Osmanlı hâkimiyetine girmesinden çok daha önce başlamıştır. İstanbul'un fethinden sadece beş yıl sonra, 1458 yılında, Kudüs Rum Patriği Athanasios, Fatih Sultan Mehmed'i ziyaret ederek ondan bir ferman almıştır. Bu fermanla, Kudüs'teki Kamame Kilisesi, Mar Yakup Manastırı ve Beytüllahim'deki Doğu Kilisesi'nin içinde bulunduğu kutsal makamlar üzerinde, Rum Ortodoksların Hz. Ömer döneminden beri sahip olduğu haklar Osmanlı Sultanının güvencesi altına sokulmuştur. Aynı fermanla, Rum Ortodoks Patriğinin ve diğer ruhbanın padişahın emrinde olanlar tarafından herhangi bir zarara uğratılmayacağı, her türlü vergiden muaf oldukları ve söz konusu kutsal mekânların bakımı için vakfedilmiş olan mülklerin korunma altında olduğu ifade edilmiştir¹⁰. Osmanlı devletinin henüz Filistin bölgesine hâkim olmadığı, Rum Ortodoks Patriği Athanasios'un bu sırada Memlûk Sultanına tabi bulunduğu düşünüldüğünde, hukuki ve tarihsel açıdan bu ferman biraz tuhaf görünebilir. Öte yandan Athanasios'un İstanbul'un Fatih II. Mehmed'i ziyaretinin stratejik bir adım olduğu da açıktır. Zira Fatih Sultan Mehmed sadece Bizans İmparatorluğunun başşehrini ele geçirmemiş, bu yolla Rum Ortodoks Kilisesi'nin başı olan Bizans İmparatorunun işlevlerini de üstlenmiştir. İstanbul'un fethinden kısa bir süre sonra, Gennadios'u patrik

⁹ George Jeffrey, *A Brief Description of the Holy Sepulchre Jerusalem and Other Christian Churches in the Holy Land*, Cambridge University Press, London, 1919, s. 48.

¹⁰ B.O.A., A.DVN.KLS., 10 Numaralı Kilise Defteri, H. 812-1099/M. 1412-1687. Defterin tam metin transkripsiyonu için bkz. İhsan Satış-Muhammed Ceyhan, "Kudüs'teki Rum Cemaatine Ait Bir Defter: 10 Numaralı (Kamame) Kilise Defteri", *Belgeler*, Cilt 33, Sayı 37, 2012, s. 21-55.

olarak ataması ve Katolikler karşısında daima Ortodoksları güçlendirmek istemesi, bundan sonraki Osmanlı politikasının esasını oluşturmuştur. Bu şartlar altında, Athanasios'un özellikle en büyük rakipleri olan Latin mezhebinin temsilcisi durumundaki Fransiskan rahiplerine karşı, Fatih'in himayesine girmek istemesi gayet makuldür¹¹.

1517 yılında Kudüs'e hâkim olan Yavuz Sultan Selim, aynı zamanda kentin Hıristiyan halkı arasında kutsal yerlere sahip olmak, onlardan yararlanmak ve bakımlarını yapmak için yüzyıllardan beri devam eden kavgaları, din, mezhep, tarikat, patriklikler arasındaki tüm çekişmeleri de devralmıştır. Bunlar içinde özellikle Kamame Kilisesi hiç şüphesiz en tartışmalı, aynı zamanda en nazik yerdir. Bundan sonra Osmanlı devleti, hemen her dönem görülen, dahası yıllar geçtikçe keskinleşen, cemaatlere ait bölümlerin saptanmasından, lamba sayısı, halıların, hatta yerinden çıkan bir çivinin yerleştirilmesinden veya bir merdiven basamağının süpürülmesinden doğan kavgalarla, ayın günü ve saatleri konusundaki tartışmalarla, tamir ve temizlik haklarının saptanması için yapılan sonu gelmeyen müzakerelerle uğraşacaktır.

Günümüze kadar Kamame Kilisesi hakkında çok sayıda eser kaleme alınmıştır. Yabancı literatürde Kamame kilisesine dair kaleme alınan eserlerin çoğu, kilisenin inşası, tarihi, geçirdiği deprem ve yangınlar ve bu doğrultuda yapılan restorasyonlar, kilisenin planı ve önemli kutsal bölümleri, 1852 tarihli Osmanlı Fermanı akabinde günümüze kadar ulaşan Statüko meselesi gibi konular üzerinde yoğunlaşmaktadır¹². Bu çalışmaların önemli bir çoğunluğu Osmanlı dönemini ele almış olmasına rağmen, döneme ait arşiv kaynakları yerine, daha ziyade seyahatnamelere, Avrupa devletlerinin diplomatik kaynaklarına, ya da mevcut literatürdeki ikincil kaynaklara dayanmaktadır. Kilise hakkındaki sınırlı sayıdaki Türkçe eserde ise, daha ziyade Hıristiyan cemaatlerin kilise üzerindeki mücadeleleri ve gayrimüslim cemaatlere verilen fermanlar konu edinilmiştir¹³. Elinizdeki makale, mevcut eserlerden farklı olarak, altı ayı

¹¹ Ralph S. Hattox, "Mehmed the Conqueror, the Patriarch of Jerusalem and Mamluk Authority", *Studia Islamica*, No. 90, 2000, s. 109.

¹² Bu hususlarda örnek teşkil eden birkaç önemli çalışma için bkz bkz. Anastasia Keshman, "Church of the Holy Sepulchre...", s. 110-111; Avni Gideon - Jon Seligman, "Between the Temple Mount /Haram el-Sharif and the Holy Sepulcher: Archaeological Involvement in Jerusalem's Holy Places", *Journal of Mediterranean Archaeology*, 19/2, 2006, s. 259-288; Chad F. Emmett, "The Status Quo Solution for Jerusalem", *Journal of Palestine Studies*, Vol. 26, No. 2 (Winter, 1997), s. 16-28; Marlen Eordegian, "British and Israeli Maintenance of the Status Quo in the Holy Places of Christendom", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 35, No. 2 (May, 2003), s. 307-328.

¹³ Hıristiyan mezheplerinin Kamame Kilisesi'ndeki anlaşmazlıkları hakkındaki Türkçe çalışmalara örnek olarak bkz. Ahmet Türkan, "XIX. Yüzyılda Kilise Rekabetlerinin Yaşandığı Kudüs'te Osmanlı'nın Uyguladığı Birlikte Yaşama ve Barış Kültürü Politikaları", *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (İMAD)*, Cilt 2, Sayı 1, Aralık 2016, s. 103-138; Ahmet Türkan, "Anahtarını

cemaatin (*Rum Ortodokslar, Latinler, Ermeniler, Koptiler, Süryaniler ve Habeşiler*) Kamame Kilisesi'ne hükmetmek arzusundan doğan kavgalarının ayrıntılarını açıklamak için değil, bu hususta Osmanlı devletinin uyguladığı stratejileri, takip ettiği idari ve hukuki ilkeleri değerlendirmek maksadıyla Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki belgelere başvurularak kaleme alınmıştır. Çalışmanın temel sorusu, bazı tarihçilerin iddia ettiği gibi, Kilisenin “*Sultanın o andaki ruh haline bağlı olarak bir dişi birbirleriyle çelişen ve keyfi kararların alındığı süreçlerden*”¹⁴ geçip geçmediğidir. Taraflı olduğu son derece açık olan bu yargı karşısında, Kamame Kilisesi'nde hala devam eden düzenin 1852 yılında ilan edilen Osmanlı fermanı temelinde oluştuğunu hatırlatmak gerekir. Dolayısıyla Osmanlı sultanlarının kurduğu iddia edilen “keyfi” düzenin hala korunmakta olması, hatta korunmak zorunda kalınması bu tarihçilerin iddialarıyla çelişmektedir.¹⁵

Kamame Kilisesi'nde Kadim Osmanlı Geleneği

Kudüs Osmanlılar tarafından fethedildiği sırada, Kamame Kilisesi'ne hâkim olmak konusunda iki taraf -bir yanda Rum Ortodokslar, diğer tarafta Katolikleri temsil eden Fransisken rahipler- öne çıkmaktadır. Yavuz Sultan Selim'in, Rum Patriği Attalia'ya verdiği fermanla¹⁶ başlayan Ortodoks üstünlüğü, kısa süreli gerilemelerle de olsa, neredeyse tüm Osmanlı hâkimiyeti boyunca devam etmiştir. Diğer taraftan, başlarda kısıtlı hakları olan Ermenilerin ise, 17. yüzyıldan itibaren Katolikler ve Ortodokslar arasındaki rekabete dâhil oldukları görülür. Hıristiyanlığı kabul eden ilk gruplardan olduklarını iddia eden Ermeniler, Patrik III. Serkis'e Hz. Ömer tarafından verilen fermanı dayanak göstererek pek çok kez Rum-Ortodoksların üstünlüğüne itiraz etmişlerdir.

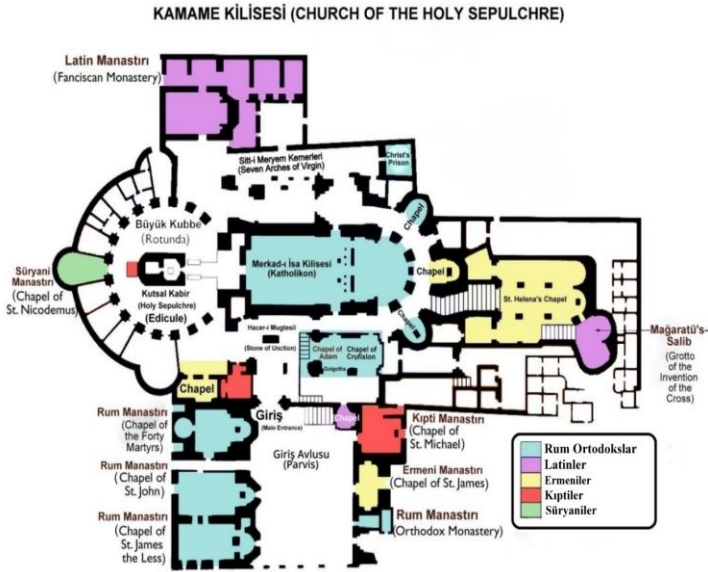
İki Müslüman Ailenin Koruduğu Kilise: Kıyamet Kilisesi”, *Milel ve Nihal, İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt 10, Sayı 2, Mayıs-Ağustos 2013, s. 227-236; Sami Kılıç-İhsan Satış, “Osmanlı Arşiv Vesikalarına Göre Hıristiyan Cemaatlerin Kamame Kilisesi ile İlgili Tartışmaları”, *History Studies*, Volume 3/3, 2011, s. 225-244; İlhami Yurdakul, “Kudüs Deyrussultan Manastırı'nda Habeşlilerin ve Mısır Kiptilerinin Dini-Siyasi Nüfuz Mücadelesi”, *Vakanüvis*, Ortadoğu Özel Sayısı, Cilt 1, s. 198-237; İlhami Yurdakul, “Kudüs Kamame Kilisesi'nde Ermeniler ile Rumların Dini-Siyasi Nüfuz Mücadelesi ve 1740 Tarihli Ferman”, *Vakanüvis*, Ortadoğu Özel Sayısı, Cilt 1, s. 246-254.

¹⁴ Bkz. Claire Mouradian, “Batılı Güçler Nezdinde Önemli bir Koz: Hristiyanlar”, Catherine Nicault (ed.), *Kudüs 1850-1948*, Çev. Estrya Seval Vali, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 163. Ayrıca bkz. Cohen, *age.*, s. 32; L. G. A. Cust, *The Status Quo in the Holy Places*, Jerusalem (1929), s. 25.

¹⁵ Günümüzde “Kutsal Kabir Kilisesi” adıyla bilinen Kamame Kilisesi'nde çeşitli mezhepler içinde çıkan kavgalar hakkındaki gazete haberlerine internet taramasıyla kolaylıkla ulaşılabilir. Bunlardan biri için bkz. <http://www.hurriyet.com.tr/osmanli-duzenini-bozma-kavgasi-88391> (Erişim tarihi: 31.07.2017).

¹⁶ İhsan Satış, “8 Numaralı (Kamame) Kilise Defterinin Tanıtımı ve Fihristi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 5, Sayı 21, Bahar 2012, s. 309; Satış-Ceyhan, “Kudüs'teki Rum Cemaatine Ait...”, s. 29, 34-39.

Kamame Kilisesi'nde Ermeni ve Rum cemaatleri arasında çıkan anlaşmazlıklar karşısında, III. Murat ve III. Mustafa döneminde sık sık fermanlar çıkarılmış, ancak bu fermanların hemen tamamında kilisede İncil okumak, kabir etrafında dolaşmak, tütsü yakmak, Nur ayininde mum yakmak ve ayin icra etmek konularında Rum Patriği çoğunlukla öncelikli kabul edilmiştir¹⁷. Hatta 1637 yılına tarihlenen bir fermanla, Katoliklerin (dönemin ifadesiyle Frenklerin) Kamame Kilisesi'ni ziyaret etmek istediklerinde Rum Patriğinin izin ve rızasını almalarının şart olduğu açıkça ifade edilmiştir¹⁸. Nitekim 17. yüzyılda Kamame Kilisesi'nin çeşitli birimlerinin hangi dini grubun tasarrufunda olduğunu gösteren aşağıdaki plan, Rum Ortodoksların üstünlüğünü açıkça ortaya koymaktadır (bkz. Plan 2).

¹⁷ İlhami Yurdakul, "Kudüs Kamame Kilisesi'nde Ermeniler...", s. 246-254.

¹⁸ "... Frenk tâ'ifesini dabl u ta'arruz idirmeyesiz âyin-i bâtulları üzere ziyâret itmek murâd idtiklerinde Rum tâ'ifesi patriği olanların izin ve rızâlarıyla ziyâret idüb..." Satuç-Ceyhan, "Kudüs'teki Rum Cemaatine Ait...", s. 44.

¹⁹ Türkçeye çevrilerek, daha açık anlaşılması için renklendirilmiş olan bu planın aslı için bkz. Oded Peri, *Christianity Under Islam in Jerusalem: The Question of the Holy Sites in Early Ottoman Times*, Brill, Leiden, 2011, s. 34. Osmanlı arşiv belgelerinde kilisenin içerisinde yer alan şapeller için "Rum Manastırı", "Latin manastırı", "Ermeni Manastırı" gibi ifadeler kullanılmaktadır. Şapel kelimesinin Türkçedeki karşılığı "küçük kilise" olmasına rağmen, Osmanlı belgelerindeki yapıları çalışmadaki planlarda gösterebilmek amacıyla bu husus göz ardı edilmiştir. (Bu planın hazırlanmasında yardımını esirgemeyen Mustafa Arman Basmacı'ya teşekkür ederiz).

Kamame Kilisesi'ni kontrol ve kullanma hakkı açısından Rum-Ortodoksların üstünlüğünü açıklayan pek çok unsur söz konusudur. Osmanlı topraklarında nüfusu en kalabalık gayrimüslim topluluğunu oluşturmaları, ayrıca Osmanlı iktidarının birleşmiş bir Hıristiyan Avrupa ihtimaline karşı, başından beri Ortodoks kilisesini destekleme politikası, bunlar arasında en belirgin olanlardır. Keza, Rum Ortodoks patriklerini ve Kudüs Rum Patriğini doğrudan Osmanlı padişahının tayin etmesi, dini otorite merkezleri Osmanlı topraklarının dışında yer alan Katolikler ve Ermeniler yerine Rumların tercih edilmesini açıklamaktadır. Nitekim II. Mahmud döneminde 1808 yılında Kamame Kilisesi'nde çıkan büyük yangından sonra tamirat işinin, Avrupalı devletler tarafından Ermeniler ya da Katoliklerin lehine yapılan kuvvetli baskılara rağmen, Rumlara bırakılmış olması yine aynı önceliği ifade etmektedir. II. Mahmud, 1811 tarihli hatt-ı hümayununda “*devlet-i aliyem reayasından dilediğime ibale ederim, bunda kimesinenin iddiaya salabiyeti yoktur*”²⁰ diyerek Avrupa devletlerinin müdahalelerine karşı çıkmış ve Rumların tercih edildiğini açıkça ifade etmiştir. Diğer taraftan, Osmanlı devletinin pragmatik devlet yaklaşımına uygun olarak, Rumlardan aldığı vergilerin Kamame Kilisesi'nde Ortodokslara tanınan üstünlük ve öncelik için geçerli bir neden yarattığına kuşku yoktur. Ayrı bir araştırmaya konu teşkil edecek kadar karmaşık olan bu mesele, çalışmanın sınırları dışında kalsa da Kudüs Rum Patrikhanesi'nin Filistin'de oldukça geniş arazilere sahip kurumlardan biri olduğunu, bu arazilerin Patrikhaneye büyük bir ekonomik ve siyasi güç kazandırmak yanında onu dikkate değer bir vergi mükellefi haline getirdiğini de belirtmek gerekir²¹. Nitekim II. Mahmud'un 1817 tarihli bir fermanında, Osmanlı tebaası Rum-Ortodokslarının vergi mükellefi oldukları vurgulanmış, Katolikler tarafından mevcut düzenin bozulmasına ve rencide edilmelerine rıza gösterilemeyeceği kesin bir dille belirtilmiştir²².

Maddi kazanç ve vergilendirme söz konusu olduğunda eklenmesi gereken bir başka husus ise, Kamame Kilisesi'ne ibadet etmek amacıyla gelenlerden alınan giriş parasıdır. Kilise kapısında alınan ve “duhûliyye” adıyla bilinen bu ücretin miktarı, ziyaretçinin geldiği bölgeye göre değişiklik göstermiştir. 16. yüzyıla kadar iltizama verilerek elde edilen gelir hazineye aktarılmış, ancak Kanuni Sultan Süleyman döneminden itibaren, girişte ödenen ücretler Sultan

²⁰ B.O.A., HAT, 526-25754, 29 Zilhicce 1225 / 25 Ocak 1811.

²¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Itamar Katz-Ruth Kark, “The Church and Landed Property: the Greek Orthodox Patriarchate of Jerusalem”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 43, No. 3, 2007, s. 383-408.

²² “Efrenc râbîblerinin kadîmden berü verilen evâmîr-i ‘aliyyeye ve âyınlerine muhâlif bu misillü nesnelere ibdâsıyla saltanat-ı seniyyemin çizye-güzâr re‘âyâsına rencide ve remide etmeleri ve husûsıyla kabri hazret-i İsa zu‘m eyledikleri mahalde kadîme mugâyir Rum tâ‘ifesini kudusdan men‘ ve def‘e sa‘y eylemeleri bi'l-vücdü rızâ-yı şâbânemin mugâyiri idüğü bedîbî ve nümüdâr olmakdan nâşî...” B.O.A., C.ADL., 25-01505, 29 Zilkâde 1232 / 10 Ekim 1817. (Kudas: İsa'nın havarileriyle birlikte yediği son yemeği anmak için, Hristiyanların kilisede bir kap içinde ekme ve şarabı kutsayarak yaptıkları tören).

Süleyman Evkafı görevlileri ile Haseki Sultan Vakfı'nın masrafları için harcanmaya başlamıştır²³. Bu ise, Osmanlı devletinin herhangi bir bölgeden elde ettiği kazancı, yine o bölgenin ihtiyaç ve kalkınması için harcama geleneğine uymakta, bu maksatla her zaman yapıldığı gibi vakıf kurumundan yararlanılmaktadır.

Osmanlı padişahlarının çıkardığı ferman ve iradelerden Kamame Kilisesi'nde ortaya çıkan çekişmeleri ve bu çekişmelerin hangi prensiplere ya da siyasi saiklere göre çözüldüğünü saptamak mümkündür. Elbette gayrimüslim cemaatlerin idaresinde Osmanlı devletinin daima göz önünde bulundurduğu zimmet hukuku ve bu çerçevede tanınan ibadet özgürlüğü en temel prensip olduğundan her mezhebin taleplerinin dikkate alınmış olduğunu en başta belirtmek gerekir²⁴. Nitekim küçük veya büyük tüm dini grupların talep, şikâyet ve isteklerinin Osmanlı arşiv vesikalarından kolaylıkla takip edilebilir olması bunun en önemli kanıtıdır. Yine aynı ilke çerçevesinde Kamame Kilisesi'ndeki rekabete Osmanlı devletinin kendiliğinden müdahale etmediğinin de altı çizilmelidir. Hangi döneme ait olursa olsun çıkarılan padişah emirlerinin hemen tamamı ilgili cemaatin başvurusu sonucunda kaleme alınmıştır. Fermanların hemen başında yer alan “*rikâb-ı hümayûnuma arz-ı hâl verib*”, “*dergah-ı mu'allâma âdemler gelip ve arz-ı hâl sunulub*”, ya da “*Dersaadetime arz-ı hâl sunup*”, gibi ifadeler bu hususun açık göstergeleridir²⁵.

19. yüzyıl öncesinde, Osmanlı yönetiminin temel prensiplerinden biri olan “kadim” olanın “hâdis” olana üstünlüğü ilkesi, Kamame Kilisesi'ndeki çatışmaların çözümünde sıklıkla uygulama alanı bulmuştur. Çatışmalar ve ihtilafların çözülmesi ile ilgili olarak verilen kararlarda 16. ve 18. yüzyıllar boyunca kullanılan en belirgin formül, “*kadimden olagelene aykırı iş yapılmamasıdır*”²⁶. Nitekim konuyla ilgili olarak Fatih döneminden itibaren çıkarılan fermanlarda, sıklıkla ifade edildiği üzere, “*olagelmişe muhâlif ve mu'tâd-ı kadîme mugâyir*” istekler yerinde bulunmamış, çoğunlukla “*kadimden ne minvâl üzere zâbt u tasarruf idegelmişler ise ol minvâl üzere*” hareket etmeleri istenmiştir²⁷. Burada “kadim olanın” ne ve nasıl olduğu Hz. Ömer'in ve Osmanlı öncesindeki Müslüman hükümdarların emirlerine göre belirlenmiş, gerek Fatih gerekse Yavuz Sultan Selim, verdikleri hükümlerin meşruiyetini bu emirlere

²³ Alaaddin Dolu, *Osmanlı Kudüs'ünde Toplum ve Siyaset (1703-1789)*, (Yayınlamamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2017, s. 230.

²⁴ Osmanlı toplum yapısında önemli bir yer tutan zimmet hukuku hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Gülnihal Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayri Müslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996.

²⁵ Satış-Ceyhan, “Kudüs'teki Rum Cemaatine Ait...”, s. 37-38, 43.

²⁶ Mehmet Genç, “Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün ilkeleri”, *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*, Sayı 1, İstanbul, 1989, s. 182.

²⁷ Satış-Ceyhan, “Kudüs'teki Rum Cemaatine Ait...”, s. 35, 38.

dayandırmışlardır²⁸. İhtilaflar ortaya çıktığında Şeyhülislam başta olmak üzere, kadıaskerler gibi ulemanın önde gelenleri bilirkişi konumundadır. Bu kişilerin yerini 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren konuya vâkıf çeşitli devlet görevlilerinden oluşan komisyonlar, Meclis-i Vâlâ veya Meclis-i Vükelâ gibi istişarî organlar alacaktır. Elbette ihtilafların çözümünde izlenen parametrelerde son dönemde önemli değişiklikler ortaya çıkmıştır.

19. Yüzyılda Değişen Pratiker

Kamame Kilisesi'ndeki hâkimiyet yarışı, 17. yüzyıldan itibaren yalnızca Hıristiyan cemaatler ile devlet arasındaki bir iç yönetim meselesi olmaktan çıkarak uluslararası bir problem haline gelmiştir. Bu gelişmede, Katoliklerin hamiliğini üstlenen Fransa ile Ortodoksların hamisi olma iddiasındaki Rusya arasındaki nüfuz mücadelesinin asıl etken olduğu bilinmektedir²⁹. 1535, 1604, 1673 ve 1740 yıllarında Fransa ile yapılan anlaşmalar genel olarak Kudüs'teki kutsal yerler, özel olarak ise Kamame Kilisesi'ndeki Katoliklerin haklarını pekiştirecek zemini yaratmıştır³⁰. 1604, 1673 ve 1740 tarihli kapitülasyonlarla Katoliklerin, Kamame Kilisesi'ndeki konumları güçlendirilmiş ve üstünlük Katoliklerin lehine değişmiştir. Ne var ki bu durum 1757 yılında çıkarılan fermana³¹ kadar devam edecek, bu tarihten itibaren Rumlar tekrar üstünlüğü ele geçireceklerdir.

²⁸ Örneğin; Kanuni Sultan Süleyman tarafından verilen 1526 tarihli bir fermanla bu husus şöyle ifade edilmiştir; "... *Hazret-i Ömer radiya'llahü te'âlâ 'anbı hazretlerinden olan 'abidnâme-i hümayûn ve salâtin-i mâziyyeden olan evâmîr-i şerifeleri mucibince...*" Satış-Ceyhan, "Kudüs'teki Rum Cemaatine Ait...", s. 37.

²⁹ Rusya, 1774 tarihli Küçük Kaynarca Anlaşmasına dayanarak Ortodoks tebaanın haklarını koruma görevini devam ettirmekteydi. Hâlbuki Osmanlı devleti bu anlaşma ile Ruslara Ortodoksları himaye hakkı tanımamış, yalnızca Ortodoks dinini koruma ve müdahale etmeme sözü vermiştir. Ancak Rusya, Sultanın Hıristiyan dinini ve kilisesini koruyacağı ve Ruslara İstanbul'da bir kilise kurma izninin verileceği taahhütlerini içeren 7. ve 14. maddelerden hareketle, Ortodoks Rum tebaası üzerinde hak iddia etme yoluna gitmiştir. Bozkurt, *age.*, s. 36-38.

³⁰ 1535 yılında Fransa'ya verilen kapitülasyonla, kutsal yerlerin himayesi bu ülkeye bir hak olarak tanınmıştır. I. Ahmet döneminde, 1604 tarihinde Fransa ile yapılan anlaşmanın 5. maddesinde "Kamame Kilisesi'nde ayin icra eden rahiplerin orada tam bir emniyet ve huzur içinde oturabilecekleri, istedikleri yere gidebilecekleri, tecavüz uğramayacakları, kendilerinden lüzumu halinde yardım ve himaye esirgenmeyeceği" belirtilmiştir. Aynı anlaşmanın 4. maddesinde, "Fransa kralının ve onun mütefikerinin, uyruklarının Kudüs'teki mübarek makamları ziyaret etmek hususunda serbest olacakları" yazılmıştır. 1673 tarihli kapitülasyon anlaşmasında ise, "her ne mezhepte olursa olsun Fransız tebaasından olan piskoposlar ve diğer rahiplerin Osmanlı devletinde evelden beri buldukları yerlerde kendi ayinlerini icra edebilecekleri, onlardan vergi alınmayacağı, bir ihtilaf olması halinde İstanbul'a havalâ edilmesi gerektiği" hükmü konulmuştur. Fransa ile imzalanan 1740 tarihli kapitülasyon anlaşmasının 81. maddesinde ise, "Fransız rahiplerin Kudüs'te sahip oldukları yerler zamanla harap olursa, İstanbul'daki Fransız elçisinin aracılığıyla tamerine izin verileceği" ifade edilmişti. Bozkurt, *age.*, s. 33-35.

³¹ "Rum milleti ve senedât-ı kadîme müciblerince Rum'un yedlerinde olan mevâzî' ve ziyâret-gâhlarına ve âyinlerinin icrâsına Efrenc tâ'ifesi bî-veche mine'l-vücûh olmayub müdâhale ve mu'araza eylemeyiüb ve bâlâda

Genel olarak Ortadoğu'da, özel olarak Kudüs ve bölgesinde, Avrupalı devletlerarasındaki siyasi nüfuz yarışına koşut olarak, 19. yüzyılın ikinci yarısı kutsal yerlerle ilgili mücadelenin canlandığı, ancak bu mücadelede üstünlüğün Katolikler lehine değişmeye başladığı bir süreçtir. Rum İsyanı (1821-1829) nedeniyle Ortodoksların Babiâli nezdindeki itibarları zayıflamış, uzun zamandır kapalı olan Latin Patrikliği, Osmanlı-Papalık ilişkilerinin de gelişmesine bağlı olarak 1847'de tekrar açılmıştır³². 1850'de İstanbul'daki Fransız temsilcisi General Aupick'in, Katoliklerin 1757'den önce Kamame Kilisesi'nde sahip oldukları bölümlerin (Rotunda, Edicule, Hacer-i Mugtesil, Sitt-i Meryem Kemerleri) Fransiskanlara iadesi için talepte bulunması bu ortamda gerçekleşmiştir³³.

Latinlerin Kudüs'teki kutsal yerler ve özellikle Kamame Kilisesi üzerindeki hak iddialarının Rusya tarafından güçlü bir muhalefete uğramasıyla ortaya çıkan büyük gerilim karşısında Sultan Abdülmecid, 1852 yılında bir ferman yayınlarak, 1757 yılından önceki paylaşımı geçerli kılmış, böylece Kamame Kilisesi'nde günümüzde de uygulanmaya devam eden düzen ortaya çıkmıştır³⁴. Sultan Abdülmecid 1852 fermanında, Latinlerin büyük kutsal alanların mutlak mülkiyetlerine sahip olma iddiasını reddetmiş, ancak Rusya'nın isteklerini de karşılamamıştır. Sonuç bilindiği üzere, üç yıl sürecek olan Kırım Savaşı'dır. Fransa ve İngiltere'nin müttefik olarak Osmanlı devletinin yanında yer aldığı Kırım Savaşı sonunda imzalanan Paris Anlaşması ile 1852 Fermanının ortaya koyduğu statüko, uluslararası hukuk açısından da geçerli kılınmıştır. 1878'de Osmanlı-Rus Harbi'ni sona erdiren Berlin Anlaşması'nda statükoyu imzalayan güçlerin rızası olmaksızın mevcut düzende her hangi bir değişiklik yapılamayacağı tekrar belirtilmiştir. Keza 1919 Versailles Barış Antlaşması'nda ve İngiliz manda yönetiminin 1922 tarihli Filistin Konsey kararlarında 1852 yılında kalıcı hale gelen düzen tekrar onaylamıştır³⁵.

muħarrer ceşâ ve mazarratları dabî kailliyen men' ve def' ve tenbîbî lâzım geldiklerinde mukkem tenbîb-i e'kidle ziker olunan ziyâret-gâhları herkes kabr-i İsa ve bâlâda bast ü beyân olunduğı üzere bilâ-nizâ' ziyâret ve âyînlerini icrâ edüb mugâyir-i kadîm âher tâ'ife-i uhrâya fi'îl-i ta'arruz ve ceşâ eylemeyüb..." BOA, A.DVNS.SKLS.d.8 (8 Numaralı Kilise Defteri), s. 35. (1757 tarihli fermanın transkripsiyonu ve anlaşılmasında yardımını esirgemeyen Prof. Dr. Mehmet Ali Ünal'a çok teşekkür ederiz...)

³² Cust, *age.*, s. 9; Ahmet Türkan, "XIX. Yüzyılda Kilise...", s. 104.

³³ 1850'li yıllarda Kamame Kilisesi ve diğer kutsal yerler hakkında Fransızların, Fransiskan rahipler ile Latinlerin nüfuzunu güçlendirmeye yönelik talepleri hakkında bkz. B.O.A., İ.H.R., 327/21172, 9 Cemâziyelevvel 1268 / 1 Mart 1852.

³⁴ 1852 tarihli Fermanında Kamame Kilisesi'ndeki mevcut düzenin düzenin daima korunması gerektiği şu ifadelerle belirtilmiştir: "*el-hâletü hażibî bulunduğı hâl ve bey'et ber-veçbile tağyır ve tebdil olunmamak.*"; B.O.A., İ.H.R., 327-21169, 11 Rebiyülâhîr 1268 / 3 Şubat 1852. Fermanın İngilizce çevirisi için bkz. Walter Zander, *Israel and the Holy Places of Christendom*, Praeger, 1971, s. 178-180.

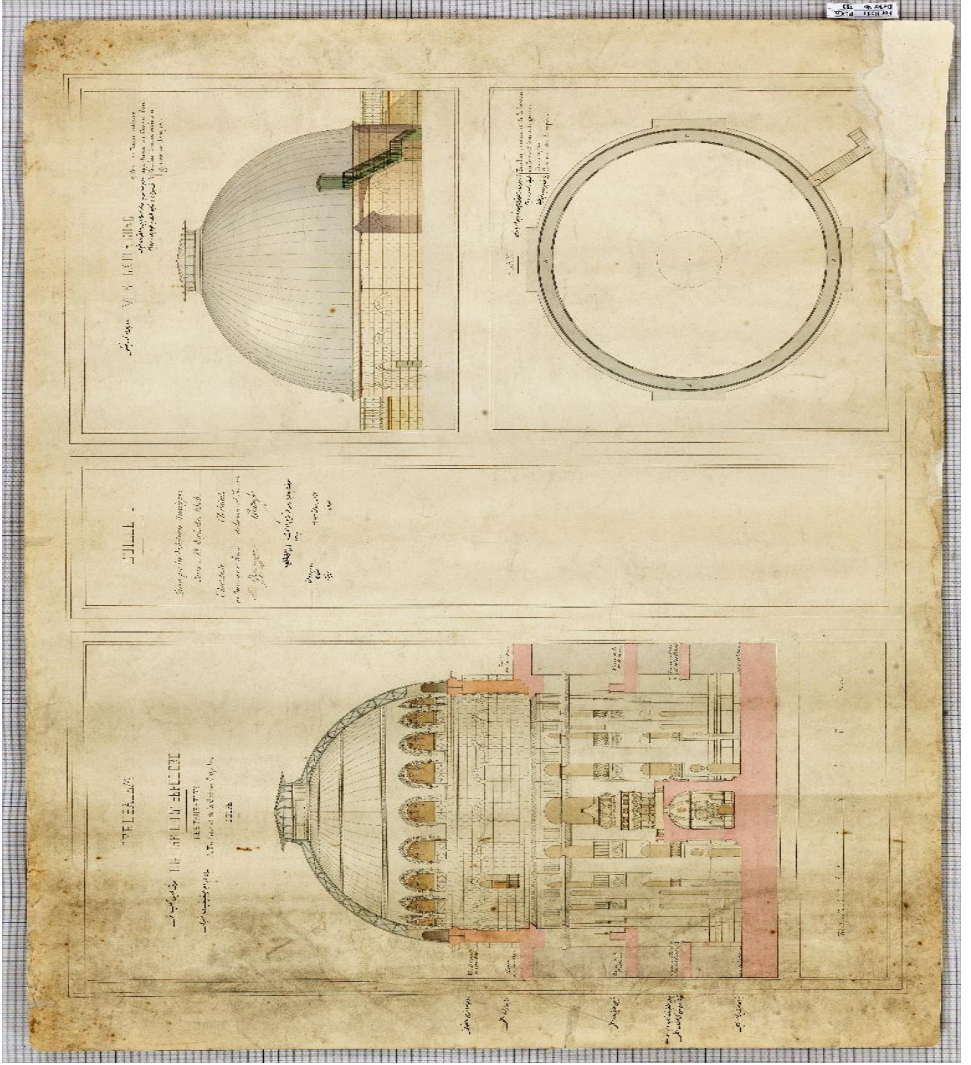
³⁵ Cust, *age.*, s. 9-12.

1852 Fermanından itibaren, önce Avrupalı devletler, daha sonra Osmanlı devleti tarafından kullanılacak olan “statüko” aslında teknik bir terim olarak, Kudüs’teki kutsal yerlerin normatif bir rejimle yönetileceğini, daha açık bir ifadeyle mülkiyet, kullanım ve ayın yapma haklarını düzenleyen “mevcut durumun” ve bu durumu belirleyen bağlayıcı kuralların bozulamayacağını ifade etmektedir. Buna karşın 1852 Fermanının, ne çeşitli mezhepler arasında Kilisede daha fazla hak elde etmek konusundaki çatışmaları, ne de Avrupalı devletlerin müdahaleleri sona erdirdiğini iddia etmek imkânsızdır. Dönemin arşiv kayıtları bu hususta oldukça zengin bilgiler içermekte, Kamame Kilisesi’ni kontrol etme meselesinin sık sık krizlere yol açtığını açıkça ortaya koymaktadır. Osmanlı arşivlerinden izlendiği üzere, bu krizlere hemen daima pratik çözümler aranmış, bunun için söz konusu dönemde Avrupalı devletlerle olan meselelerde sık sık uygulandığı üzere siyasi denge politikasına başvurulmuştur. Bu hususta açıklayıcı örnek vakaların sayısı bir hayli fazladır, ancak bunlar arasında özellikle 1862 yılında Kamame Kilisesi’nin büyük kubbesinin (Rotunda) yıkılmak üzere olmasıyla gündeme gelen restorasyonda Osmanlı devletinin tavrı söz konusu denge politikasını açıkça ortaya koymaktadır. 1808 yılındaki yangından itibaren gündemde olan Kamame Kilisesi’nin restorasyonu meselesi, Rum, Ermeni ve Latinler arasında şiddetli bir rekabete ve Avrupalı devletler tarafından diplomatik müdahalelere neden olduğunda, Babıali meseleyi ayrıntılarıyla müzakere etmiş, tamiratın devlet tarafından yapılmasını kararlaştırılmıştır³⁶. Nitekim bunun için ebniye hülefâsından Esad Efendi keşif için görevlendirilmişse de tamirat işinin kendi hakları olduğunu iddia eden cemaatlerin itirazı nedeniyle çalışmanın yürütülmesi mümkün olamamıştır. 1866 yılına gelindiğinde, biri Fransız, diğeri Rus iki ayrı mimarın Osmanlı memurlarının nezaretinde projeyi yürütmesi için izin verilmiş, ancak restorasyonun sadece kubbe ile sınırlı olması, Kilisede çeşitli mezheplere ait mahallere hiçbir surette dokunulmaması istenmiştir. Fransa, bu görev için Filistin’de uzun yıllardır mimari ve arkeolojik çalışmalar yapan Christophe Edouard Mauss’u (1829-1914), Rusya ise Rus hacılar için inşa edilmiş ünlü Rus Mahallesi’nin (Moskofıye) Mimarı Martin Ivanovich Eppinger’ı (1829-1872) görevlendirmiştir (bkz. Plan 4)³⁷. Bu suretle Osmanlı, Rusya ve Fransa devletleri tarafından gerçekleştirilen kubbe restorasyonu 1868 yılında tamamlanmış, böylece son derece kritik bir mesele “*politikaca mahsûrsuz ve mile-i müte’addidenin hukukunu muhâfaza edecek surette*” çözümlenmiştir³⁸.

³⁶ B.O.A., HR.SYS., 411-32, 11 Şevval 1278 / 11 Nisan 1862.

³⁷ Claude Baillargeon, “Construction Photography in the Service of International Public Relations: the French Connections”, Micheline Nilsen (ed.), *Nineteenth-Century Photographs and Architecture: Documenting History, Charting Progress, and Exploring the World*, Routledge, London-New York, 2013 s. 144; B.O.A., İ.HR. 223-13026, 10 Şaban 1283 / 18 Aralık 1866.

³⁸ B.O.A., HR.SYS. 411-42, 2 Ekim 1868; İ.HR. 333-21417, 7 Zilkâde 1378 / 6 Mayıs 1862.

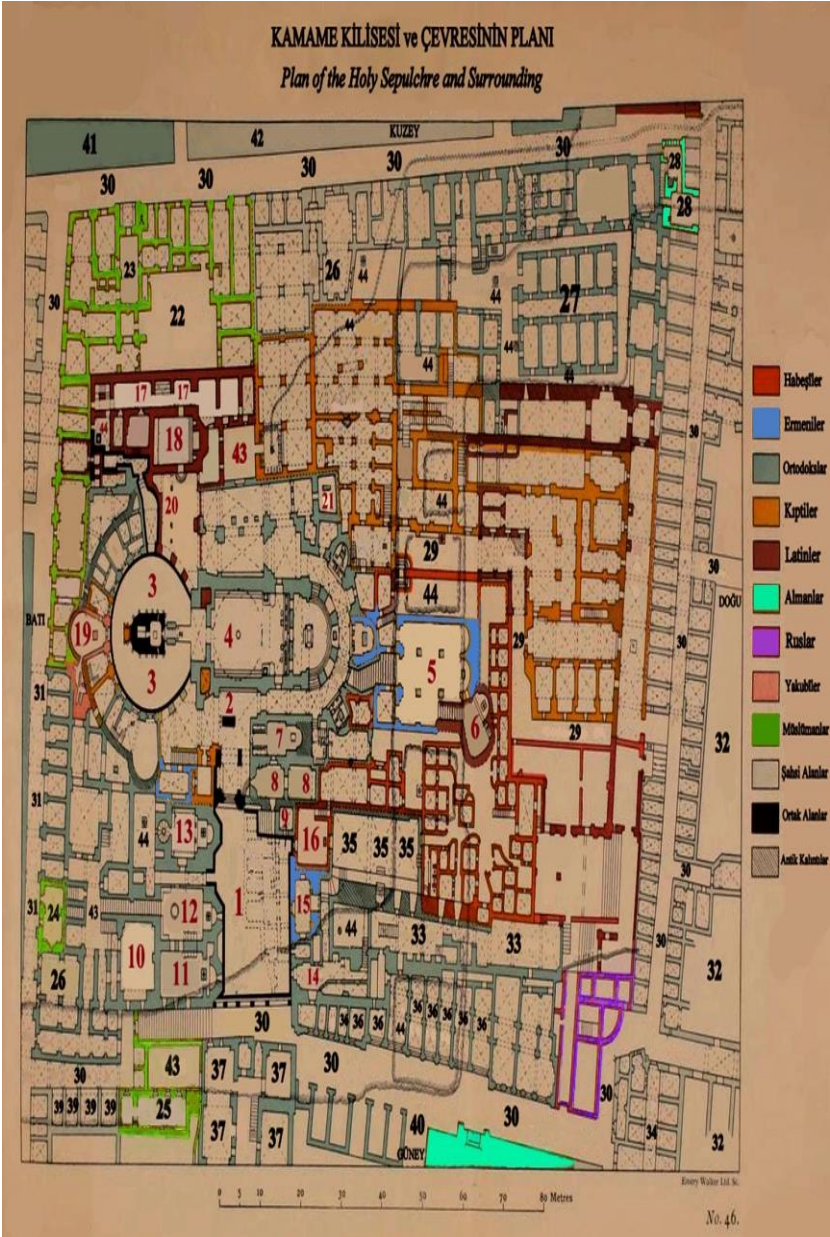

Plan 4: Kamame Kilisesi'nin Restorasyonu için Rus Mimar Eppinger ve Fransız Mimar Mousse Tarafından Hazırlanan Çizim³⁹

³⁹ B.O.A., PLKp. 793.

Günümüzde Kamame Kilisesi'ni ortak kısımlar dışında (giriş avlusu, Edicule, Rotunda, Kutsal Yağ Sürme Taşı), Rum Ortodokslar, Ermeniler ve Latinler paylaşmakta, sadece haftada bir kaç gün ve bazı törenler için gelebilen Kıptilerin, Süryanilerin ve Habeşilerin aksine orada bütün yıl kalıp ayinler yapabilmektedir⁴⁰. Tamir masraflarının üç cemaat arasında eşit bir şekilde bölüştürülmesine izin verilir. Giriş avlusu, ortak kullanım alanıdır ancak giriş avlusunu temizleme hakkı yalnızca Ortodokslara aittir. Ortodoks, Katolik ve Ermeni Patrikleri, Kıptilerin sahibi olduğu küçük şapel hariç, kilisenin her yerinde tasarruf haklarına sahiptir. Patriklerin, kilisenin giriş kapısının açtırma, istediklerinde dinsel törenleri yönetme yetkisi vardır. Fransisken rahipleri bağımsız olarak dini tören yapma hakkını ellerinde tutmaktadır. Uzun yıllar mücadele ettikten sonra, Kıptiler kendilerine ait bir şapele kavuşmuşlardır, ancak buralarda geceleme hakkına sahip değıllerdir. Günlük hizmetleri yapma yetkileri yoktur, sadece tütsü yakma haklarını kullanırlar. Benzer şekilde Süryaniler kilisede ikamet edemezler, ancak bazı kutsal günlerde tören yapabilirler. Ne Kıptiler, ne de Süryaniler, Ermenilerle bir araya gelmedikçe tören alayı oluşturamazlar. Gece cemaat ile okunan duayı söyleme hakkına Latinler ve Ermenilerden önce Ortodokslar sahiptir. Çeşitli toplulukların kilise hizmetlerini göreceğı saatler başrahipler arasında kararlaştırılmıştır ve yalnızca farklı cemaatlerin dini günleri birbiriyle çakıştığı ender durumlarda zorluklarla karşılaşılmaktadır. Kısacası, kilisenin kullanımını en ince ayrıntısına kadar kurallara bağılı olarak yürütölmektedir.

⁴⁰ Mouradian, agm., s. 164.

Plan 3: 1852 Fermanından Sonra Kamame Kilisesi (Statüko Düzeni) ve Çevresindeki Yerleşim Alanı ⁴¹

⁴¹ C. R. Ashbee, *Jerusalem 1920-1922: Being the Records of the Pro-Jerusalem Council during the First Two Years of the Civil Administration*, London, 1922, s. 56-57. (Bu planın hazırlanmasında yoğun emek sarf eden Saffet Avcı'ya teşekkür ederiz.)

- 1- Parvis (Giriş Avlusu)
- 2- Hacer-i Mugtesil (Stone of Unction)
- 3- Büyük Kubbe (Rotunda)
- 4- Omphalos taşı (Centre of the World/Chorus Dominorum)
- 5- Saint Helena Manastırı (St. Helena's Chapel)
- 6- Mağaratü's-Salib (Chapel of the Invention of the Cross)
- 7- Cülcüle (Golgotha, Chapel of Adam)
- 8- Cülcüle (Golgotha, Orthodox Offices)
- 9- Rum Manastırı (Chapel of St. Mary of Egypt)
- 10- Rum Manastırı (Chapel of St. Thecla)
- 11- Rum Manastırı (Chapel of St. James)
- 12- Rum Manastırı (Chapel of St. Mary Magdalen)
- 13- Rum Manastırı (Chapel of the Forty Martyrs)
- 14- Rum Manastırı (Convent of Abraham)
- 15- Ermeni Manastırı (Chapel of St. James)
- 16- Kıpti Manastırı (Chapel of St. Michael)
- 17- Fransiskan Manastırı (Franciscan Convent)
- 18- Latin Manastırı (Chapel of the Apparation of the Virgia)
- 19- Süryani Manastırı (Chapel of St. Nicodemus)
- 20- Org (Organ)
- 21- Hz. İsa'nın tutulduğu hücre (Prison of Christ)
- 22- Hangah (Khankah)
- 23- Hangah Camii (Khankah Mosque)
- 24- Camii (Mosque)
- 25- Hz. Ömer Camii (Mosque of Omar)
- 26- Değirmen (Mill)
- 27- Rum Manastırı (Orthodox Convent of St. Charalampos)
- 28- Alman Darülacezesi (Hospice of German Knights St. John)
- 29- Geçit (Passage)
- 30- Cadde (Street)
- 31- Hıristiyan Caddesi (Christian Street)
- 32- Evler (Houses)
- 33- Mahzenler (Cellars)
- 34- Pazar (Suq)
- 35- Rum Mağaza Odaları (Orthodox Store Rooms)
- 36- Rum Dükkanları (Orthodox Shops)
- 37- Rum Manastırı (Convent of Gethsemane)
- 38- Lutheran Kilisesi (Lutheran Church)
- 39- Dükkanlar (Shops)
- 40- Hastahane Caddesi (Street of the Hospital)
- 41- Rum Manastırı
- 42- Şahıslara Ait Evler (Private Houses)
- 43- Avlu (Court)
- 44- Cistern (Sarnıç)

Bugün Kamame Kilisesi'nin yönetimindeki belki de en ilginç ayrıntı,, giriş kapısının iki Müslüman ailenin gözetimi altında olmasıdır. Müslüman vasilerin atanması, Halife Ömer zamanından kalma bir gelenektir. 1186 yılında Kudüs Haçlıların elinden alındıktan sonra, çeşitli Hıristiyan cemaatleri arasında tartışmayı önlemek amacıyla anahtarlar Nuseybeh ailesine verilmiştir. Osmanlı devleti kadimden gelen bu uygulamayı değiştirmeden devam ettirmiştir. 1831 yılında İbrahim Paşa, koruyuculuğu Nuseybeh ailesi ile Yudeh ailesi arasında paylaşmıştır. Şu anda Yudeh ailesi anahtarları elinde tutmaktadır, Nuseybeh ailesi ise kapının açılmasından sorumludur⁴². Dahası Hıristiyan cemaatlerin ayinlerinde, 19. yüzyılın Osmanlı kavasları gibi giyinmiş görevliler, ayin gruplarının önünde cemaatlere eşlik etmektedir (bkz. Resim 3-4). 1852 Fermanıyla gelen statüko düzeninin bir başka sembolü, Kamame Kilisesi'nin ana giriş kapısının hemen üzerinde yer alan basit ahşap merdivendir. Her ne kadar Osmanlı arşiv kayıtlarında bu hususta her hangi bir açıklayıcı bilgiye rastlanmamış olsa da, rivayete göre bu merdiven, 1852 Fermanı okunduğu sırada camların temizliği için kullanılmakta iken, mevcut düzende en küçük bir değişikliğin yapılması yasaklanması üzerine bulunduğu yerde bırakılmak zorunluluğu doğmuştur. Tüm bunlar, Hıristiyanlığın evrensel merkezi ikonik ibadetgâhı Kamame Kilisesi'nde, Osmanlı'dan kalan geleneğin ve mirasın en çarpıcı göstergeleridir.

Bugün Kamame Kilisesi'nin yönetimindeki belki de en ilginç ayrıntı,, giriş kapısının iki Müslüman ailenin gözetimi altında olmasıdır. Müslüman vasilerin atanması, Halife Ömer zamanından kalma bir gelenektir. 1186 yılında Kudüs Haçlıların elinden alındıktan sonra, çeşitli Hıristiyan cemaatleri arasında tartışmayı önlemek amacıyla anahtarlar Nuseybeh ailesine verilmiştir. Osmanlı devleti kadimden gelen bu uygulamayı değiştirmeden devam ettirmiştir. 1831 yılında İbrahim Paşa, koruyuculuğu Nuseybeh ailesi ile Yudeh ailesi arasında paylaşmıştır. Şu anda Yudeh ailesi anahtarları elinde tutmaktadır, Nuseybeh ailesi ise kapının açılmasından sorumludur⁴³. Dahası Hıristiyan cemaatlerin ayinlerinde, 19. yüzyılın Osmanlı kavasları gibi giyinmiş görevliler, ayin gruplarının önünde cemaatlere eşlik etmektedir (bkz. Resim 3-4). 1852 Fermanıyla gelen statüko düzeninin bir başka sembolü, Kamame Kilisesi'nin ana giriş kapısının hemen üzerinde yer alan basit ahşap merdivendir. Her ne kadar Osmanlı arşiv kayıtlarında bu hususta her hangi bir açıklayıcı bilgiye rastlanmamış olsa da, rivayete göre bu merdiven, 1852 Fermanı okunduğu sırada camların temizliği için kullanılmakta iken, mevcut düzende en küçük bir değişikliğin yapılması yasaklanması üzerine bulunduğu yerde bırakılmak zorunluluğu doğmuştur. Tüm bunlar, Hıristiyanlığın evrensel

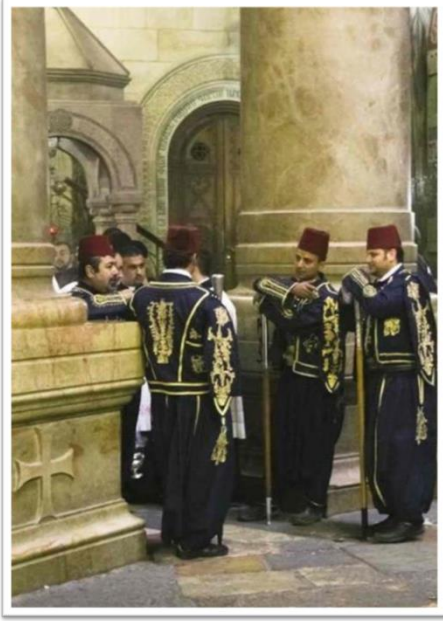
⁴² Cust, *age.*, s. 17-18.

⁴³ Aynı yer.

merkezi ikonik ibadetgâhı Kamame Kilisesi'nde, Osmanlı'dan kalan geleneğin ve mirasın en çarpıcı göstergeleridir.

Resim 3: 19. Yüzyılda Osmanlı Kavası

Resim 4: Günümüzde Kamame Kilisesi'ndeki Görevliler

Sonuç

Osmanlı devletinin kutsal yerler politikası Kamame Kilisesi özelinde incelendiğinde temel bir prensibin varlığı son derece dikkat çekicidir. Bu prensip, Osmanlı padişah emirlerinde ve ilgili evrakta sık sık ifade edildiği gibi, “kadimden olagelene göre” hükmetmek ilkesidir. Bu ilke doğrultusunda, Kamame Kilisesi'nin yönetiminde Ortodoksların Hz. Ömer döneminden itibaren elde ettikleri hak ve üstünlük Osmanlı döneminde de büyük ölçüde devam etmiştir. Öte yandan Osmanlı devletinin Rumlara tanıdığı ayrıcalıkların birtakım somut nedenlere dayandığını da belirtmek gerekir. Nitekim İstanbul'un fethinden sonra Bizans'ın dağınık halde bulunan patrikhaneleri bir araya getirilmiş, birleşmiş bir Hıristiyan Avrupa ihtimaline karşı Katolik-Ortodoks ayrışmasını keskinleştirecek bir tavırla İstanbul'daki Ortodoks Patriği desteklemiştir. Böylelikle İstanbul'dan yayılan Rum etkisi Kudüs'te de hissedilmeye başlamıştır. Bunun yanında, Rumların nüfus çokluğu ve Filistin'deki geniş arazileriyle vergi mükellefi olarak taşıdıkları önem Kamame

Kilisesindeki Ortodoks üstünlüğünü pekiştiren diğer nedenlerdendir. Öte yandan bu üstünlüğün hiçbir dönemde sarsılmadığını iddia etmek elbette mümkün değildir. Özellikle 18. yüzyılda Fransa'ya tanınan imtiyazların belli bir süre için de olsa Katolikleri bir adım öne çıkardığı bilinmektedir. Keza Kamame Kilisesinde Rumlara tanınan önceliğin, diğer Hristiyan cemaatlerin hukukunu hiçe sayacak bir düzen oluşturmadığını da belirtmek gerekir. Kilisede hak iddia eden ya da varlık kazanmak isteyen en küçük cemaatin dahi taleplerinin dikkate alınması, devlete başvurulmadıkça kilise yönetimine karışılmaması, cemaatler arasındaki sorunların yetkili uzman ve komisyonlarda ele alınarak uzun ve ayrıntılı değerlendirmelere tabi tutulması bu hususun en önemli kanıtlarıdır.

Osmanlı devletinin Kamame Kilisesi'nde dört asır boyunca izlediği politikaları dikkate değer bir tarihsel olgu haline getiren en önemli husus, kilise yönetiminde kurulan düzenin günümüzde büyük ölçüde devam etmekte olmasıdır. Kudüs'teki kutsal yerler probleminin 19. yüzyılın kaygan siyasi zemininde büyük uluslararası krizlere neden olmasından sonra ilan edilen 1852 tarihli ferman, Kamame Kilisesi'de normatif bir düzen oluşturmuştur. Kırım Savaşının sonunda imzalanan 1856 tarihli Paris Barış Anlaşması, 1877-78 Osmanlı-Rus Harbini sonlandıran 1878 tarihli Berlin Anlaşması ve 1922 tarihli Filistin Konsey kararları bu normatif düzenin devamı demek olan statükonun oluşmasını sağlamıştır. Hristiyan cemaatlerin Kamame Kilisesi'nde yetki sahibi olduğu alanlar, ayin saatleri ve daha pek çok husus bugün dahi Osmanlı devletinin kurduğu düzen doğrultusunda şekillenmektedir. Kısacası, Hristiyan inancında evrensel bir merkez olan Kamame Kilisesi yönetimi Kudüs'teki soyut Osmanlı mirasının en önemli parçalarından biri olarak düşünülmelidir.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (B.O.A.)

Cevdet Adliye, C.ADL. 25-01505, 29 Zilkâde 1232 / 10 Ekim 1817.

Gayrimüslimler Dini ve Hayri İşler Kalemi Belgeleri, A.DVN.KLS, 10 Numaralı Kilise Defteri, H. 812-1099 / M. 1412-1687.

Hatt-ı Hümayun Tasnifi, HAT, 526-25754, 29 Zilhicce 1225 / 25 Ocak 1811.

İrade Hariciye, İ.HR., 327-21169, 11 Rebiyülâhir 1268 / 3 Şubat 1852.

İrade Hariciye, İ.HR., 327/21172, 9 Cemâziyelevvel 1268 / 1 Mart 1852.

İrade Hariciye, İ.HR., 7 Zilkâde 1278 / 6 Mayıs 1862.

Hariciye Siyasi, HR.SYS., 411-32, 11 Şevval 1278 / 11 Nisan 1862.

Hariciye Siyasi, HR.SYS., 411-42, 2 Ekim 1868.

Plan-Projeler, PLKp., 793.

Makale ve Kitaplar

- ASHBEE C. R. (1922) *Jerusalem 1920-1922: Being the Records of the Pro-Jerusalem Council during the First Two Years of the Civil Administration*, London.
- BAILLARGEON Claude (2013) "Construction Photography in the Service of International Public Relations: the French Connections", Micheline Nilsen (ed.), *Nineteenth-Century Photographs and Architecture: Documenting History, Charting Progress, and Exploring the World*, London-New York: Routledge, s. 139-155.
- BOZKURT Gülnihal (1996) *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayri Müslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- COHEN Raymond (2008) *Saving the Holy Sepulchre How Rival Christians Came Together to Rescue Their Holiest Shrine*, Oxford University Press, Oxford.
- CUST L. G. A. (1929) *The Status Quo in the Holy Places*, Jerusalem.
- DOLU Alaaddin (2017) *Osmanlı Kudüs'ünde Toplum ve Siyaset (1703-1789)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- EMMETT Chad F. (1997) "The Status Quo Solution for Jerusalem", *Journal of Palestine Studies*, Vol. 26, No. 2, s. 16-28.
- ERDEGIAN Marlen (2003) "British and Israeli Maintenance of the Status Quo in the Holy Places of Christendom", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 35, No. 2, s. 307-328.
- GENÇ Mehmet (1989) "Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün ilkeleri", *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*, Sayı 1, İstanbul, 1989, s. 175-185.
- GIDEON Avni, SELIGMAN John (2006) "Between the Temple Mount /Haram el-Sharif and the Holy Sepulcher: Archaeological Involvement in Jerusalem's Holy Places", *Journal of Mediterranean Archaeology*, 19/2, s. 259-288.
- HASSNER Ron E. (2009) *War on Sacred Grounds*, Cornell University Press, London.
- HATTOX Ralph S. (2000) "Mehmed the Conqueror, the Patriarch of Jerusalem and Mamluk Authority", *Studia Islamica*, No. 90, s. 105-123.
- JEFFREY George (1919) *A Brief Description of the Holy Sepulchre Jerusalem and Other Christian Churches in the Holy Land*, Cambridge University Press, London.

- KATZ Itamar, KARK Ruth (2007) “The Church and Landed Property: the Greek Orthodox Patriarchate of Jerusalem”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 43, No. 3, s. 383-408.
- KENAN-KEDAR Nurith (1986) “Symbolic Meaning in Crusader Architecture: the Twelfth Century Dome of the Holy Sepulchre Church in Jerusalem”, *Cahiers archéologiques*, No. 34, s. 109-117.
- KESHMAN Anastasia (2009) “An Emblem of Sacred Space: the Representation of Jerusalem in the Form of the Holy Sepulchre”, Aleksej Lidov (ed.), *Norve İerusalimy. İerotopija i İkonografija Sakralnyh Prostranstv*, Moskova, 2009, s. 256-276.
- (2010) “Church of the Holy Sepulchre, Jerusalem”, Larissa J. Taylor (ed.) *Encyclopedia of Medieval Pilgrimage*, Leiden-Boston: Brill, s. 110-112.
- KILIÇ Sami – SATIŞ, İhsan (2011) “Osmanlı Arşiv Vesikalarına Göre Hristiyan Cemaatlerin Kamame Kilisesi ile İlgili Tartışmaları”, *History Studies*, Volume 3/3, s. 225-244.
- MACPHERSON J. R. (1892) “The Church of the Resurrection or the Holy Sepulchre”, *The English Historical Review*, Vol. 7, No. 27 (July), s. 418-419.
- MEIMARIS Yiannis (1999) “The Discovery of the Madaba Mosaic Map, Mythology and Reality,” *The Madaba Map Centenary*, Jerusalem, s. 25-36.
- MOURADIAN Claire (2001) “Batılı Güçler Nezdinde Önemli bir Koz: Hristiyanlar”, Ed. Catherine Nicault, *Kudüs 1850-1948*, Çev. Estrya Seval Vali, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 159-185.
- MOHAMMAD Zakaria (2012) “The Holy Sepulcher and the Garbage Dump: An Etymology”, *Jerusalem Quarterly*, No. 50, s. 108-112.
- SATIŞ İhsan, CEYHAN Muhammed (2012) “Kudüs’teki Rum Cemaatine Ait Bir Defter: 10 Numaralı (Kamame) Kilise Defteri”, *Belgeler*, Cilt 33, Sayı 37, s. 21-55.
- SATIŞ İhsan (2012) “8 Numaralı (Kamame) Kilise Defteri’nin Tanıtımı ve Fihristi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 5, Sayı 21, (Bahar), s. 306-314.
- ODED Peri (2011) *Christianity Under Islam in Jerusalem: The Question of the Holy Sites in Early Ottoman Times*, Brill, Leiden.
- TÜRKAN Ahmet (2013) “Anahtarını İki Müslüman Ailenin Koruduğu Kilise: Kıyamet Kilisesi”, *Milel ve Nihal, İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt 10, Sayı 2, Mayıs-Ağustos, s. 227-236.
- (2016) “ XIX. Yüzyılda Kilise Rekabetlerinin Yaşandığı Kudüs’te Osmanlı’nın Uyguladığı Birlikte Yaşama ve Barış Kültürü

Politikaları”, *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, (Aralık), s. 103-138.

YURDAKUL İlhami (2016) “Kudüs Kamame Kilisesi’nde Ermeniler ile Rumların Dini-Siyasi Nüfuz Mücadelesi ve 1740 Tarihli Ferman”, *Vakanüvis*, Ortadoğu Özel Sayısı, Cilt 1, s. 246-254.

----- (2016) “Kudüs Deyrussultan Manastırı’nda Habeşlilerin ve Mısır Kıptilerinin Dini-Siyasi Nüfuz Mücadelesi”, *Vakanüvis*, Ortadoğu Özel Sayısı, Cilt 1, s. 198-237.

ZANDER Walter (1971) *Israel and the Holy Places of Christendom*, Praeger.

İnternet Kaynağı

ÇAĞLAYAN Selin (2002) “Osmanlı Düzenini Bozma Kavgası”, *Hürriyet*, 01.08, <http://www.hurriyet.com.tr/osmanli-duzenini-bozma-kavgasi-88391> (Erişim Tarihi: 31.07.2017)